

KURULUŞ DEVRİNDE BİR MEMLUK SULTANI: MELİKÜ'L-MUZAFFER SEYFEDDİN KUTUZ*

Fatih GÜZEL**

Hülya KARABABA ÇAKIR **

Öz

Bu çalışmada, Ayn Calut zaferi ile istilacı Moğol kuvvetlerine ilk mağlubiyetlerini yaşatan Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz'un bir Memlûk Sultanı biyografisi çerçevesinde iktidarı ve kişiliği ele alınmıştır. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kutuz'un kökeni ve sultanlıktan önceki hayatı hakkında kaynakların tanıdığı imkân nispetinde bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Seyfeddin Kutuz'un iktidara tırmanışı, Ayn Calut Zaferi ve bu zafer akabinde vefatı ve şahsiyeti ele alınmıştır. Moğol istilasının İslâm dünyasını kasıp kavurduğu bir dönemde zor şartlar altında sultan olan Kutuz, bir yıldan az süren sultanlığı döneminde yenilmez, durdurulamaz kabul edilen Moğol ordusunu Ayn Calut savaşında mağlup ederek, Müslümanlara Moğollara karşı mücadele edebilme azmi ve cesareti kazandırmıştır. İslam dünyasında büyük bir mücahit sultan olarak kabul edilen Kutuz, maalesef kazandığı Ayn Calut zaferinden hemen sonra kendi komutanları tarafından öldürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Seyfeddin Kutuz, Memlûk Devleti, Ayn Calut Savaşı, Baybars el-Bundukdarî, Moğol İstilas.

A Mamluk Sultan in the Period Establishment: Al-Malik Al-Muzaffar Saif Ad-Din Qutuz

Abstract

In this article, the policies and the character of Saif ad-Din Qutuz, who was the first man that defeated the Mongolian forces during the battle of the Ain Jalut, was studied. Saif ad-Din Qutuz was known as al-Malik al-Muzaffar in Islamic world. This article was consisted of two main sections. In the first part, the origin of Qutuz and his life before he became Sultan are examined. Also in the second part, the process that reveals how Saif ad-Din Qutuz became a Sultan, his victory of the battle of Ain Jalut, and the information about the rest of his life are mentioned. In such a challenge conditions that

* Bu makale “*Memluk Sultanı Seyfeddin Kutuz'un Hayatı, Siyasi ve Askeri Kariyeri*” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, ÇAKÜ, İslami İlimler Fak. Orcid Id: 0000-0002-4153-3933.

*** Tarih Bilim Uzmanı

Geliş Tarihi – Received: 30.09.2019
Kabul Tarihi – Accepted: 10.10.2019

Islamic world has been threatened by Mongols, Qutuz even he ruled as a Sultan shorter than one year, he was able to defeat the Mongols in the battle of Mongols who were seen as invincible. However after the battle of Ain Jalut, Mongols were seen as defeatable anymore and Qutuz encouraged the muslims against the Mongols. Unfortunately Saif ad-Din Qutuz was murdered by his own commanders soon after his victory of battle of Ain Jalut.

Key Words: Saif ad-Din Qutuz, Mamluks, Battle of Ain Jalut, Baibars al-Bunduqdari, the invasion of Mongols.

1. GİRİŞ

Çalışma, Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz'un (?-1260) hayatını, siyasi ve askeri faaliyetlerini ele almayı amaçlamaktadır. Kutuz'un yaşadığı ve iktidarda bulunduğu zaman dilimi, İslam coğrafyasının Haçlı işgalleri ve Moğol tehditleri altında adeta çırpındığı bir dönemdir. Kutuz, yalnızca Mısır veya Türk-İslam tarihine değil, Dünya tarihine de yön veren bir lider olmasına rağmen ülkemizde yeterince tanınmamaktadır. Kutuz, kendisinden sonra sultan olan Baybars'ın gölgesinde kalmıştır. İslam tarihi kaynaklarında Kutuz ile ilgili bilgiler birbirinin tekrarı olan birkaç sayfalık bilgilerden öteye geçmemektedir. Uluslararası camiada da Kutuz, Baybars'ın gölgesinde kalmıştır. Andre Clot'un "*Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*" isimli eserinde Ayn Calut Zaferi'nin ele alındığı kısım "*Baybars İslam'ı ve Avrupa'yu Kurtarıyor*" başlığını taşımaktadır.¹ Yazar zaferin tüm başarılarını Baybars'a atfederek Kutuz'un kararsız ve başarısız olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki İbn Kesîr'den Mansûrî'ye kadar İslam tarihçileri Kutuz'un kitleleri peşinden sürükleyen karizmatik liderliğine ve savaş motivasyonuna ısrarla vurgu yapmaktadırlar. Kutuz'un iktidara gelişi basit bir saray darbesi ile oldu bittiye getirilen bir süreç değildir. Tam tersine Mısır ileri gelenleri ve ümeranın fikir ittifakıyla, Ortadoğu'yu kasıp kavuran Moğol istilasına karşı yapılmış bilinçli bir seçimdi. Kutuz, cesareti, atılganlığı ve liderlik kabiliyeti ile insanları etrafına toplayabilecek karizmatik bir liderliğe sahipti. Bu çalışmada bir yıldan az bir sürede olsa Memluk tahtında oturan, ancak kazandığı zaferle dünya tarihine yön veren Sultan Kutuz'un hayatı ele alınacaktır.

2. Kutuz Adı, Kökeni ve Ailesi Hakkındaki Rivayetler

Kutuz'un tam künyesi Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz Mahmud bin Memdud bin Harezşah'dır. *Melikü'l-Muzaffer* lakabı, kendisine sultan ilan

¹ Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz), Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005, s. 28.

edildiği toplantıda verilmiştir.² Kutuz ise onun yaygın olarak kullanılan lakabıdır. Divân-i Lugati't-Türk'te "kutuz" kelimesi iki şekilde yer almaktadır. İlki (قنز) "yaban sığırı"; diğeri "kutuz it" (قنزات) "kudurmuş köpek" anlamını taşımaktadır.³ Bu dönemde Mısır coğrafyasında hâkim kültürlerden biri de Memluk gençlerinin sahip olduğu Kıpçak kültürüdür. Kıpçak kültüründe köpek ve kurt isimlerinin geleneksel bir biçimde bozkır kültürü çerçevesinde "(Qutuz, "mad dog"= kudurmuş köpek)" şeklinde isim olarak kullanılmaktadır.⁴

Kutuz'un Türk olduğu konusunda bütün kaynaklar ittifak halindedir. *en-Nücûmu'z-Zâhire*'de geçen *Ebu Şâme*'nin şiiri bunun en çarpıcı delillerindedir;

*İstila etmişlerdi Tatarlar ülkeleri, ama Mısır'dan
Kendini feda eden bir Türk dikildi karşılarna;
Mahvetti, sürülmüş tarlaya çevirdi onları Şam'da
Vardır her belanın karşı belası kendi soyundan.*⁵

Kutuz'un kökeni ve ailesi hakkında en detaylı bilgi İbn Tagrıberdi'nin "*el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfi ba'de'l-vafi*" isimli eserinde yer almaktadır. Burada geçen hikâyeye göre Kutuz, çocukken bir gün sahibi onu döver. Kutuz da bir kenarda oturup ağlarken onu gören bir emir yanına yanaşır neden ağladığını sorar. Kutuz da ağlamasının sebebinin yediği dayak olmadığını, ailesi hakkında sarf edilen kötü sözler olduğunu söyler. Bunun üzerine emir, 'senin ailen kâfir değil miydi' dediğinde Kutuz, 'hayır ben Müslüman oğlu Müslümanım, Harezşah Mahmud'un kız kardeşinin oğluyum. Meliklerin soyundanım, şimdi ise süpürgecilik yapıyorum, bu halde mi olacaktım' cevabını verir.⁶ Kutuz'un kökeni hakkında bu bilgiyi Zehebî'nin, İbn Haldun'un, Yununî'nin, Suyûtî'nin eserlerinde de yer almaktadır.⁷ Bu sebeple Kutuz'a atfedilen Harezşah kökenli olduğuna

² Mansûrî Baybars, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefi'd-Devleti't-Turkiyye; Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan*, Çev. Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s.34.

³ Kaşgarlı Mahmud, *DivanüLûgat-İt-Türk Tercümesi*, Cilt: I, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Anlara 1985, s. 365.

⁴ Golden, Peter B., "Wolves, Dogs and Qipcaq Religion", *Acta Orientalia Academia Scientrarum Hungaricae*, vol. 50, No: 1/3, 1997, s.95.

⁵ İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 38.

⁶ İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfiba'de'l-vafi*, Muhammed Muhammed Emin, Kahire: Darü'l-Kütübve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002/1423, c. 9, s. 74.

⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Muhyi Hilâl es-Serhan, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405, c. 23, s.200; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1413. c. 5, s. 436; Yununî, Ebü'l-FethKutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah, *ZeyluMir'ati'z-zaman*,

yönelik bu iddialar doğru kabul edilebilir. Kaynaklar arasında iki müellif; İbn Kesîr ve Baybars Mansûrî, Kutuz'un kökenine dair herhangi bir bilgi vermemektedirler.

Kaynakların üzerinde ittifak ettiği bir diğer konu da Kutuz'un önce Dimaşk'ta İbnü'z-Zâim isimli bir kişinin kölesi iken Emir İzzettin Aybek Türkmanî tarafından satın alınarak Kahire'ye götürülmüş olduğudur.⁸ Bir rivayete göre Aybek sultan olduğunda yanına Mağribî bir müneccim gelir, Aybek müneccime Memlukleri arasında kimin bahtının açık olduğunu ve kimin Tatarları yeneceğini sorar, buna karşılık müneccim Kutuz'u gösterir. Bunun üzerine Kutuz'a, kim olduğu sorulur ve Kutuz, kökeninin Harezmsahlara dayandığını, babasının adının Memdud olduğunu söyler. Müneccim Kutuz'a Mahmud bin Memdud adını kullanmamasını tenbihlemiştir.⁹ Kaynakların verdikleri bilgiler değerlendirildiğinde Kutuz, Memdud isimli Harezmsah hanedanına mensup bir kişinin oğlu olup, muhtemelen Moğollar tarafından esir alınıp köle olarak satılmıştır.

2.1. Kutuz'un İktidara Tırmanışı

Kutuz'un iktidara ulaşmasındaki en önemli etken efendisi Aybek'in Şecerüddür ile yaptığı siyasi evlilik sonucu sultan ilan edilmesidir. Aybek'in iktidarına karşı gelen Memluklerin isyanları bizzat Kutuz tarafından bastırılmıştır. Aybek'e itaat etmeyen Bahri Memluklerin lideri Aktay bizzat Kutuz tarafından öldürülmüştür. Kutuz, başarılarından dolayı Sultan Aybek tarafından saltanat naipliğine atanmıştır.¹⁰ 656/1258 yılında Moğollar, İslam hilafetinin merkezi Bağdat ile birlikte neredeyse Suriye'nin de tamamını ele geçirmişlerdi. Aybek'in vefatından sonra sultan olan oğlu Ali'nin yaşının küçük olmasından dolayı Memlukler yeni bir sultan arayışına başladılar. Dönemin tarihçilerinden Mansûrî bu durumu şöyle anlatmaktadır; "*Türk Memlukleri kavmiyetçilik duygusu kapladı ve dini koruma dürtüsü onları harekete geçirdi. Seyfuddîn Kutuz'u melik yapmaya karar verdiler, çünkü memlekette bekledikleri birliği tesis edeceğine inanıyorlardı. Ayrıca ondan, bekledikleri savaşlarla uğraşmasını da ummaktaydılar. Çünkü Mu'izz'in oğlu yaşının küçük olmasından dolayı bütün bu mücadeleyi yapamazdı. Kendisini azlederek yerine dirayet sahibi ve gayretli oluşundan dolayı Emîr*

Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1954. c. 1, s. 368; Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısr ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967/1387. c.2, s. 38.

⁸ İbn Haldun, c. 5, s. 436.

⁹ İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-Safî ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vafî*, s. 74.

¹⁰ Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefî'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 23.

Seyfuddîn Kutuz Mu'izzî'yi getirmeyi düşündüler."¹¹ Görüldüğü gibi Kutuz'un saltanata getirilmesi konusu bir oldu bittiden ziyade dönemin ileri gelen emirlerinin bu konudaki ittifakıyla olmuştur. Bu durum Kutuz'un iktidara gelmesinin basit bir saray darbesi olmadığına da en büyük kanıtıdır.

Bu başlık altında ele alınması gereken bir başka mesele de Kutuz hakkında kaynaklarda yer alan kimi menkıbevi anlatılardır. İlk rivayet, bir rüya motifidir, Kutuz küçük bir çocukken rüyasında Hz. Peygamberi gördüğü ve Hz. Peygamber'in ona "*sen Mısır diyarına hâkim olacak ve Tatarları kırıp geçireceksin*" dediği rivayet olunmaktadır. Bu türden rüya motiflerinin bir meşruiyet zemini çerçevesinde şekillenmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bir başka rivayet ise önceki başlıkta zikredilen bir münecimin Kutuz'un Moğolları yeneceğine dair kehanetidir.¹² Bu türden menkıbevi rivayetlerin tarihin her döneminde var olduğu ve halk arasında bir meşruiyet zemini oluşturduğu bilinen bir durumdur, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin gördüğü ağaç motifli rüyada buna örnek olarak gösterilebilir. Bu rivayetlerin farklı versiyonları üzerinden konuyu yorumlayan Aktan'a göre; bu rivayetler iki tarihi gerçekliğe ışık tutmaktadır. Birincisi, Mısır'da talihsiz bir çocuğun bile şansı yaver giderse meziyetleri sayesinde sultanlığa kadar yükselebilmesi; ikincisi, Sultan Kutuz'un İslam'ın hamisi ve Mısır'ın kurtarıcısı olarak görülmesidir.¹³

2.2. Kutuz'un Siyasi ve Askeri İktidarının Zirvesi; Ayn Calut Zaferi

Moğolların Suriye'nin büyük bir bölümünü ele geçirmesiyle bölgeye hâkim olan Eyyübi sultanı Nâsır Yusuf, Moğollara karşı Memluk Sultanı Nureddin Ali'den yardım istemişti. Çok geçmeden Mısır ileri gelenleri, Nureddin Ali'nin memleket işlerini idare edemeyecek kadar küçük olduğundan söz açarak "*Düşmanla savaşabilecek güçlü bir sultana ihtiyaç olduğunu*" dile getirmeye başladılar. Nureddin Ali'nin yaşının küçüklüğü münasebetiyle Kutuz, 17 Zilkade 657 / 5 Kasım 1259 tarihinde Memluk sultanı ilan edilmiştir.

Suriye'nin büyük kısmını ele geçiren Moğollara, Mısır yolu tamamen açılmıştı. Hülagü Han, Mısır seferi için son hazırlıklarını yaparken büyük Moğol hanı Möngge'nin ölüm haberini almıştır. Bu haber üzerine Suriye'de ünlü Moğol kumandanı Ketboğa Noyan kumandasında 10 bin

¹¹ Mansûri, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefi'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 33.

¹² İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfiba'de'l-vafi*, s. 74.

¹³ Aktan, Ali, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 10, 1991, s. 189.

kişilik bir kuvvet bırakan Hülagü, yeni Moğol hanını seçmek üzere ordusunun büyük bir kısmıyla Tebriz'e döndü.¹⁴ Dönüşünden önce Kutuz'a bir elçi heyeti gönderen Hülagü, ondan kendisine tabi olmasını istemiş, aksi takdirde daha önce meydana gelen katliam hadiselerinin Mısır'da da aynen tekrar edeceğini bildirmiştir.¹⁵

Moğol tehdidinin Mısır kapısına dayanması üzerine Kahire'de toplanan savaş meclisinde Memluk emirleri Moğollarla savaşmak konusunda isteksiz olsalar da Kutuz onları savaş konusunda ikna etmiştir. Kutuz savaştan kaçmayacağını göstermek için Moğol elçilerini katledilerek cesetlerini Züveyle kapısına astırmıştır.¹⁶ Toplantıda alınan karar gereği orduyu savaşa hazırlamak için halktan vergi toplanmıştır. Buna göre büyük küçük herkes, bir dinar verecek, varlıklı kişilerden zekâtları peşin olarak alınacaktı. Sultan Kutuz, Moğollara karşı savaşabilmek için Harezmsahlar ordusundan sağ kalıp da Mısır'a iltica edenleri kabul ederek onlara ihsanlarda bulundu ve gönüllerini kazandı. Daha önceden defalarca Moğollarla savaşmış Harezim komutanlarından Moğollar hakkında bilgiler aldı.¹⁷

15 Şaban 658 / 26 Temmuz 1260 tarihinde harekete geçen Memluk ordusu, Salihyye'ye geldi ve Haçlılarla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Memlukler, Haçlı topraklarından serbestçe geçebilecek ve Haçlılar Moğollarla birlikte hareket etmeyecekti.¹⁸ Haçlılar, Moğollarla savaşmak için bir askeri birlik vermeyi dahi teklif ettiler. Fakat ihtiyatı elden bırakmayan Kutuz, bu teklifi kabul etmeyerek anlaşma ile yetinmiştir.¹⁹ Bu sayede Kutuz, Haçlıların Moğollar ile ittifak yaparak ordusuna karşı arkadan gelecek bir saldırıyı bertaraf etmiştir. Kutuz, Baybars'ı öncü birliklerin komutanı olarak tayin ederek Gazze'ye göndermiştir.²⁰ Bu sırada Gazze'de bulunan Moğol komutanlarından Baydara, hemen Ketboğa'ya haber göndererek, yardım çağırmıştır. Baybars öncülüğündeki birlikler Gazze'de bulunan Moğol kuvvetlerini ani bir baskınla mağlup ederek Gazze'yi ele geçirmişlerdir.²¹ Öncü birliklerin başında bulunan Baybars esas Moğol

¹⁴ Gregory Abul Farac, *Abul-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Cilt: II, Ankara: TTK Yayınları, 1987, s.575.

¹⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih;(İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni), Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 55.

¹⁶ Reşidüddin, s. 57.

¹⁷ Aktan, s. 192.

¹⁸ Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefi'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 35.

¹⁹ Özbek, Süleyman, "Moğol İstilasının Doruk Noktası Ayn-câlût Savaşı ve Sonuçları", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 31, 1991, s. 16.

²⁰ Yiğit, s. 36.

²¹ Reşidüddin, s. 58.

ordusunun yerini tespit ettikten sonra Kutuz'a haber göndermiştir. Memluk ve Moğol orduları, 25 Ramazan 658 / 3 Eylül 1260 Filistin'in Nablus yakınlarındaki Ayn Calut bölgesinde karşı karşıya geldiler.²² Kutuz, ordusunun sayısının az olduğu izlenimini vermek için ordunun bir bölümünü civardaki ormanlık arazilere konumlandırdı. Öncü birlik olarak Baybars'ın komutasında saldırıya geçen ilk kuvvetler, bir süre vuruştuktan sonra esas ordunun bulunduğu bölgeye geri çekildiler. Moğollar ise onların peşinden giderek tuzağa çekilmiş oldular. Ani manevralarla kuşatılan Moğol ordusu, tuzağa düştüğünü anlayınca çevrelemeyi yarmak için sol kanada yüklendi. Bunun üzerine Kutuz, bizzat o bölgeye yardıma giderek, saldırıyı püskürttü.²³ Kutuz, ordunun çoğunun duyacağı şekilde “*yüce İslam*” diye üç kez bağırdı. Sultanlarının bizzat savaştığını ve kendilerini teşvik ettiğini gören Memluk askerleri coşkuyla savaştı. İbn Kesîr, savaş meydanında Kutuz'a dair şu bilgileri vermektedir; “*savaş yapılırken [Kutuz'un] atı öldürülmüştür. O anda yedek atları bulunduran sorumlulardan hiçbirini yanında bulamayınca kendisi atından indi ve bir süre yerde hareketsiz kaldı. Savaş devam ediyordu. [...] emirlerden biri onu bu halde görünce atından indi ve ona kendi atına binmesini istedi [...] fakat o binmedi ve emire “Müslümanları senin yararından yoksun bırakamam” dedi. Nihayet yedek atların sorumlusu geldi. Ona bir at verdi. O da ata bindi. Emirlerden biri onu kınadı ve “ey han, niçin o emirin atına binmedin, düşmanlardan biri seni o halde görseydi öldürürdü. Senin ölümün nedeniyle de İslamiyet helak olurdu” dedi. “Ben öldürülseydim Cennete giderdim. İslam'a gelince, onun sahibi vardır. Falan, falan ve falan hükümdarlar öldüler; ama İslamiyet'i onlardan koruyacak başka hükümdarlar ortaya çıktılar” demiştir.*”²⁴

Neticede savaşı kaybeden Moğollar, arkalarında çok sayıda ölü bırakarak geri çekilmek zorunda kaçmak zorunda kalmışlardır. Kutuz, kaçanların peşine Baybars'ı göndermiştir. Takip neticesinde pek çok Moğol askeri etkisiz hale getirildi veya esir alınmıştır.²⁵

Moğol komutanı Ketboğa da savaş meydanında öldürülenler arasındaydı. İbn Kesîr ve İbn Tagrıberdi'ye göre Ketboğa'yı öldüren Emir Cemaleddin Akkuş'tur.²⁶ Öte yandan savaşı İlhanlılar nazarından ele alan Reşîdiddün Fazlullah ise Ketboğa'nın sağ olarak ele geçirildiğini ve Kutuz'un emri ile öldürüldüğünü aktarmaktadır. Hatta adı geçen kaynak, Ketboğa'nın yiğitçe vuruştugu ve kaçmayı reddettiğini uzun uzadıya

²² İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zahire*, s. 37.

²³ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zahire*, s. 37.

²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995, c. 13, s. 389.

²⁵ Mansûrî, *et-Tuhfetu 'l-Mulûkiyyefi 'd-Devleti 't-Turkiyye*, s. 36.

²⁶ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zahire*, s. 37. İbn Kesîr, c. 13, s. 389.

anlatmakla beraber Kutuz ile Ketboğa arasında geçen bir konuşmayı da aktarmaktadır. Buna göre Ketboğa, Kutuz'a "*ben kendimi bildim bileli, padişahın kuluyum, sizin gibi gaddar ve efendisini öldüren değil, çabuk benim hakkındaki kararını ver*" demiştir.²⁷ Bu hadise kuvvetle muhtemel Ketboğa'nın anısını yüceltmek adına yapılmış bir abartı olmalıdır. Fakat Ketboğa'nın yiğitçe savaştığı ve savaşırken öldüğü ise muhtemelen doğrudur. Ketboğa'nın oğlu ise yakalanarak Kutuz'un huzuruna getirilmiştir. Kutuz ona, "*baban kaçtı mı?*" diye sorduğunda, oğlu "*babam kaçmaz*" diyerek cevap verdiği, bunun üzerine Ketboğa'yı aradıkları ve cesedini ölümlerin arasında bulduklarını cesedi teşhis eden Ketboğa'nın oğlunun feryat figan ederek ağladığı Kutuz'un ise şükür secdesi yaptığı rivayet olunmaktadır.²⁸

Moğollara karşı kazanılan bu zafer, tüm İslam âleminde sevinçle karşılanmıştır. Moğollar ile iş birliğinde bulunan bazı Eyyûbi melikleri, savaştan sonra Kutuz'un huzuruna gelerek af dilemişlerdir. Kutuz, Moğolların safında Müslümanlara karşı savaşan Banyas ve Subeyde emiri Malik Said Hasan dışında bütün Eyyûbi meliklerini affetmiştir.²⁹ Ayn Calut yenilgisini Tebriz yakınında öğrenen Hülagü yenilgi haberi üzerine yanında bulunan Suriye Eyyûbi sultanı Nâsır Yusuf'u ve beraberindeki bazı kişileri öldürtmüştür.³⁰ Savaştan sonra Halep ve Şam, Memluklerin eline geçmiş, Eyyûbî Devleti resmen son bulmuştur.³¹ Moğolların ilerleyişi bu savaş ile durdurulmuş, Moğolların yenilemeyeceği düşüncesi çürütülmüştür.

2.3. Sultan Kutuz'a Suikast ve Vefatı

Sultan Seyfeddin Kutuz, İslam âlemi ve Müslümanlar için bir dönüm noktası olan bu savaştan sonra Suriye'nin muhtelif şehirlerine yöneticiler atayıp Kahire'ye gitmek için yola koyulmuştur.³² Sultan Kutuz, Emir Baybars'a Halep ve kasabalarını vaat etmişse de zaferden sonra fikrini değiştirip buraları Musul hâkimi Alâeddin'e (Ali b. Bedreddin Lü'lü) verdi. Bu olay, Kutuz ve Baybars'ın arasının açılmasına sebep olmuştur.³³ Aslında Sultan Kutuz ile Baybars'ın aralarındaki zıtlık Baybars'ın efendisi Aktay'ın Kutuz

²⁷ Reşidüddin s. 58-59.

²⁸ İbn Kesîr, c. 13, s. 399.

²⁹ Aktan, s. 195.

³⁰ Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013, s.24.

³¹ Kuşçu, Ayşe Dudu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 181.

³² İbni Tagriberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, s. 39; Gregory Abu'l-Farac, c. II, s.578.

³³ İbn Tagriberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, s. 39.

tarafından öldürülmesiyle başlamıştı. Aktay'ın ölümünden sonra Baybars liderliğindeki Bahri Memlukleri, Suriye'ye kaçarak Eyyübi hanedanının temsilcisi Nâsır Yusuf'un yanında yer almışlardı. Moğol tehlikesi karşısında Nâsır Yusuf'un yanlış siyasi hamleler yapması sebebiyle Baybars, Kutuz'a tabi olmuştur. Her ne kadar anlamlı bir amaç uğruna birlikte savaşmış olsalar da Baybars, savaşın nihai sonucuyla istediğini elde edemeyince Kutuz'a olan öfkesi yeniden ortaya çıkmıştır.³⁴ İbn Tagrıberdi'nin *En-Nücumu'z-Zahire* adlı eserinde Kutuz'un katli hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: “Sultan Kutuz, Şam'da işleri düzene koyup, Dimaşk'a Emir Alemüddin Sencer Kebir'i naib tayin ettikten sonra Mısır'a dönmek üzere yola koyuldu. Salihîye'ye bir merhale mesafedeki Kuseyr denilen yere gelince, askerler Salihîye tarafına giderken, Sultan için otağ kuruldu ve Sultan Kutuz bazı korumaları ve emirleriyle birlikte kaldı. Aralarında Necmeddin er-Rumi'nin Memluklarından Emir Seyfeddin Anas Alemüddin Sanoğlu, Seyfeddin Balaban Haruni gibi bazı emirlerin de bulunduğu bir grup insan Sultan Kutuz'u öldürmek üzere Baybars'la söz birliği etmişti ve buna sebep de Baybars'ın Haleb naibliğinden dolayı kalbinde beslediği kindi. Ordu Salihîye'ye doğru gidince Kusayr'da kalanlar tavşan avına çıkmayı kararlaştırdılar. Sultan Kutuz atına atlayıp bir tavşanın peşinden giderken bu ağız birliği edenler de onu öldürmek için peşinden çıktılar. Biraz uzaklaşıp da yanlarında kimse kalmayınca, Baybars ona doğru yaklaşmış gibi yapıp birden üzerine çullandı, Anas da gelip hamle etti. Baybars elini tutup kılıçla vurdu. Sonra diğerleri saldırıp atından düşürdüler ve kargılayarak öldürdüler. Daha sonra kılıçlarını çekmek isteyen askerlere saldırdılar ve Salihîye'deki sultan otağına kadar geldiler. Atlarından inip içeriye girdiler. Atabek (Farisüddin Aktay) otağın kapısında idi. Ona olup bitine anlattılar. Atabek “onu hanginiz öldürdü?” dedi. Baybars “Ben” dedi. Atabek, “Ya hond! Geç sultanın yerine otur!” dedi.”³⁵

16 Zilkade 658 / 23 Ekim 1260 tarihinde katledilen Kutuz'un na'sı, “Kahire'ye götürülerek önce, henüz o tarihte inşa edilmemiş bulunan Şeyh Takıyyüddin zaviyesi civarına gömülmüş, daha sonra Karafe mezarlığına nakledilerek İbn Abud zaviyesi civarına defnedilmiştir. Mezarı ziyaret edilen bir yerdi. Baybars tahta oturunca mezarın izini kaybettirdi.³⁶ Kutuz, yaklaşık olarak bir yıl Memluk tahtında kalabilmiştir.

³⁴İbn Kesîr, c. 13, s. 396; Yiğit, İsmail, *Memlukler 648-923/1250-1517*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015. s. 39; Koprman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlukleri (1250-1517)”, *Makaleler*, (Haz: E. Semih Yalçın vd.), Ankara: Berikan Yayınevi, 2005, s. 456.

³⁵ İbn Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, s. 39.

³⁶ İbn Kesîr, c. 13, s.396.

2.4. Kutuz'un Şahsiyeti

Kutuz dış görünüş itibariyle, kumral, gür sakallı ve vücut organları düzgün olarak tasvir edilmektedir.³⁷ Memluk sistemi içerisinde yetişen her genç gibi Kutuz da köklü bir disiplin süreci ve zorlu bir askeri eğitimden geçerek yetişmiştir. Şüphesiz Kutuz'un karakterinin oluşumunda aile geçmişinin de rolü olmuş olmalıdır. Bilindiği üzere Kutuz'un ülkesi Harezmsah Moğol istilasının ilk mağdurlarındandı. Kutuz'un büyük zaferi Ayn Calut onun Moğollara karşı bir intikamı olarak değerlendirilebilir. Elbette kaynaklar bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedirler, fakat Kutuz'un Moğollara olan kininin onun karakterini büyük oranda etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklarda Kutuz'un kişiliği hakkında en dikkat çekici bilgi öldürüldükten sonra halkın kendisine gösterdiği yoğun ilgi ve onu katledenlere karşı gösterdiği tepkidir. Kutuz'un mezarına halkın yoğun ilgisi mevcut iktidarı rahatsız etmiş ve mezar bilinmeyen bir yere taşınmıştır.³⁸ Bu bilgilerden Kutuz'un tebaası tarafından çok sevilen bir lider olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Araştırmacılar Kutuz'un karakteristik özelliklerini; "*cesur, kahraman, tedbirli, dindar, iyiliksever ve başarılı bir sultan olduğunu müttefiken kaydederler.*"³⁹ Yiğit'in kitabında ise Kutuz için "*Üstün zekâ ve kabiliyeti yanında son derece cesur oluşu sayesinde, kısa sürede kendisini gösterdi*" denilmektedir.⁴⁰ Öyle ki bu mahareti ve askeri hiyerarşi içerisinde öne çıkması hasebiyle hızla yükselmesiyle "*Naibü's saltana*" mevkiinde görevlendirilmiştir. İbn Kesîr, Kutuz hakkında, "*şecaatli, bahadır çok hayır işleyen bir kimse idi. İslam'ın ve Müslümanların yararına çalışan bir kimseydi. Halk kendisini çok sever onun için çok hayır dua ederd*" şeklinde bilgi vermektedir.⁴¹ Ayn Calut zaferinden sonrada yine aynı müellif, "*Halkın önde gelenleri ayan ve eşraf onun şiddetli heybetinden ötürü yüzüne rahatça bakamıyordu. [...] kükremiş bir aslan gibiydi*" diyerek Kutuz'un heybetine dikkat çekmektedir.⁴²

Bu başlık altında temas edilmesi gereken bir başka husus ise Kutuz'un efendisi Aybek'e olan sadakatidir. Baybars Mansûrî'nin kroniğinde "*Kutuz, Şecerü'd-Dürr'ü efendisine yaptıklarından dolayı feci biçimde öldürdü*" denilmektedir.⁴³ Karısı Şecerüddür tarafından

³⁷ Zehebî, c. 23, s. 201-202.

³⁸ İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfi ba'de'l-vafi*, c. 9, s. 77.

³⁹ Koprıman, s. 99-126.

⁴⁰ Yiğit, s.30.

⁴¹ İbn Kesîr, c. 13, s. 369.

⁴² İbn Kesîr, c. 13, s. 392.

⁴³ Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulukiyyefi'd- Devleti't-Turkiyye*, s. 30.

öldürüldükten sonra Aybek'in intikamını almak isteyen Kutuz, mevcut siyasi atmosfer altında Bahrî Memlukler tarafından Şecerüddür'ün korunması münasebetiyle efendisinin intikamını hemen alamamıştır. Bir müddet beklemiş vakti geldiğinde harekete geçmiştir. Onun bu hareketi aynı zamanda kendisinin temkinli bir kişiliğe sahip olduğunu, olaylar karşısında soğukkanlılığını koruyarak intikam almak için uygun zamanı bekleyebilecek sabırlılıkta olduğunu göstermektedir.

Kutuz hakkında kaynakların verdikleri bilgiler ne yazık ki bunlardan ibarettir. Onun saltanatı neredeyse tamamen Moğol tehdidi altında geçtiğinden Kutuz'un diğer devlet meseleleri ile devlet teşkilatı, imar-bayındırlık faaliyetleri, ekonomi, adliye gibi konularla ilgilenememiştir. Ayrıca Kutuz'un evliliği, çocuk sahibi olup olmadığı konusunda kaynaklar hiçbir bilgi vermemektedir. Kutuz'u öldürdükten sonra Baybars'ın rakipsiz olarak tahta çıktığı düşünüldüğünde muhtemelen Kutuz'un çocuğu, en azından oğlu olmadığını düşünmek makul görülmektedir.

Ülkemizde Kutuz her ne kadar yaygın bilinen popüler bir tarihi şahsiyet olmasa bile Mısır'da halen minnetle hatırlanan bir kişiliktir. Özellikle popüler kültür ve edebiyat ürünlerinde bu durum açıkça hissedilmektedir. Günümüz Mısır edebiyatının önde gelen isimlerinden Ali Ahmed Bâkesîr'in "*Vâ İslâmâ*" adlı tarihi romanında özenle işlenmiş; büyük bir kahraman olarak anlatılmış bir kişiliktir⁴⁴. Romanda Kutuz, pek çok iyi ve üstün vasfın taşıyıcısıdır. Kutuz'un şahsiyeti üzerinden okuyucuya sömürgeciliğe karşı koyma, birlik-beraberlik ve mücadele fikri verilmektedir.

Sonuç

Kölelik insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Farklı amaçlarla kullanılan kölelerden büyük askeri birlikler de kurulmuştur. İslâm dünyasında askeri amaçlarla yetiştirilen köleler, Memluk olarak isimlendirilmiştir. Eyyübilere hizmet eden Memlukler zamanla askeri bürokrasiyi ele geçirecek Eyyübilere sonra Mısır'da bağımsız Memluk Sultanlığını kurmuşlardır. Mısır Memlukleri büyük tahribatlara yol açan Haçlılar ve Moğollara karşı İslâm dünyasının

⁴⁴ Ali Ahmed Bâkesîr ve adı geçen eser hakkında detaylı bilgi için Bkz. Furkan Asya, "*Ali Ahmed Bâkesîr'in Vâ İslâmâ İsimli Romanının Çözümlemesi*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.; Ayrıca eser "*Mısır'da Şahlaniş*" (2011) ve "*Kutsal Direniş*" (1992) adlarıyla Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

koruyucusu olmuşlardır. Memluklerin bu şanlı direnişlerinin en önemli aktörlerinden biri de Sultan Seyfeddin Kutuz'dur.

Sultan Kutuz, büyük ihtimalle Harezmsah hanedanına mensup bir asilzade iken Moğollar tarafından esir alınarak köle olarak Suriye'de satılmıştır. İlk Memluk sultanı İzzeddin Aybek tarafından Memluk sistemine dahil olan Kutuz, şahsi kabiliyetleri ile büyük emirler arasına dahil olmuştur. Asıl adı Mahmud iken cesareti ve saldırganlığı nedeniyle "Kutuz-Kuduz" olarak isimlendirilmiştir. Sultan Aybek'in en büyük yardımcısı olan Kutuz, efendisine isyan eden Bahrî Memluklerin isyanını bastırmış, hatta rakip Memluk lideri Fahrettin Aktay'ı bizzat öldürmüştür. Başarılarından ve sadakatinden dolayı Kutuz, Aybek tarafından sultanlıktan sonra ikinci makam olan Naibü's-Saltana makamına getirilmiştir. İslâm dünyasını kasıp kavuran Moğolların Suriye'yi ele geçirip Mısır kapılarına dayanması üzerine paniğe kapılan Memluk devlet adamları Aybek'ten sonra sultan olan oğlu Nureddin Ali'yi yaşının küçüklüğü nedeniyle tahttan indirerek, Moğollarla mücadelede azimli ve kararlı olan Kutuz'u sultan ilan etmişlerdir. Kutuz, durdurulamaz, yenilemez olarak kabul edilen Moğol ordusunu Ayn Calut savaşında mağlup ederek, İslâm dünyasının makûs talihini çevirmiştir. Bir yıldan az tahtta kalan Kutuz, bu kısa zaman içinde dünya tarihine damga vurmuş bir liderdir. Bir sultan çocuğu ve asilzade olarak sarayda doğan Kutuz, kaderin bir cilvesi olarak sultanlıktan köleliğe düşmüş, şahsi kabiliyetleri ile kölelikten sultanlığa çıkmıştır. Ülkemizde yeterince çalışma konusu olmayan Sultan Kutuz'un fevkalade hayatı Arap dünyasında filmlere ve romanlara konu olmuştur.

Kaynakça

Aktan Ali, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 10, 1991, s.181-201.

Asya, Furkan, "Ali Ahmed Bâkesîr'in Vâ İslâma İsimli Romanının Çözümlemesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.

Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2005.

Golden, Peter B., "Wolves, Dogs and Qipcaq Religion", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae*, vol.50, No: 1/3, 1997.

Gregory Abul Farac, *Abul-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK Yayınları 1987.

İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1413.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İbni Tagrıbirdî, *el-Menhelü's-safî ve'l-Müstevfî ba'de'l-Vafî*, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kahire: Darü'l-Kütübve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye, 2002/1423.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), Anlara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.

Koprıman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlukleri (1250-1517)”, *Makaleler*, (Haz: E. Semih Yalçın vd.), Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.

Kuşçu, Ayşe Dudu, *Eyyübî Devleti Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Mansûrî, Baybars, *Et-Tuhfetu'l-Mulukiyyefî'd- Devleti't-Turkiyye; Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, (çev. Hüseyin Polat), Ankara: TTK Yayınları, 2016.

Özbek, Süleyman, “Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih;(İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hüsnü'l-muhadara fî tarihi Mısırve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: Dârü'l-Hayâ'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967/1387.

Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.

Yuninî, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah, *Zeylu Mir'ati'z-zaman*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1954.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. BeşşarAvvadMa'ruf, Muhyi Hilâl es-Serhan, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

Yiğit, İsmail, *Memlukler 648-923/1250-1517*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.